

Костантин Адирков, д-р

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ДВОЙНИЦИ И ИДЕНТИЧНОСТИ В НОВЕЛАТА „ПРИКЛЮЧЕНИЕ В НОВОГОДИШНАТА НОЩ“ НА Е. Т. А. ХОФМАН

Резюме. Статията обследва мита за двойника и неговите проявления в литературата. Фокусът ѝ е насочен върху новелата „Приключение в новогодишната нощ“ на Е. Т. А. Хофман. Последователно се проследяват фигурите на двойници в новелата и разколебаните азови идентичности на героите. Многообразието на аза и неговата разколебаност са разгледани през концепцията на Карл Густав Юнг за цялостната личност.

Ключови думи: литературен мит, двойник, Е. Т. А. Хофман, идентичност

Митът за двойника е един от най-популярните в световната литература. Откриваме го още в комедиите на Плавт (напр. „Менехмовците“), а по-късно и в тези на Шекспир („Комедия от грешки“). С времето митът преминава през различни преосмисляния и интерпретации, значенията му се обогатяват и усложняват. Така от физическите двойници на персонажите, които откриваме в пиесите на Плавт и Шекспир, постепенно се стига до усложняване и проблематизиране на мита, до появата на друг тип двойници. Раздвояването и удвояването се преместват на друга сцена – тази на човешката психика. Така екстериоризираният двойник (близнак), външната, добронамерена или враждебна на индивида фигура, отстъпва място на интериоризирания двойник, на вътрешната непозната, чужда, а в редица случаи и зла част от собствената му раздвоена личност. Едва ли е учудващо, че това своеобразно преосмисляне на мита за двойника настъпва през епохата на романтизма. С фокусирането върху чувствата и вътрешния свят на индивида, митът придобива нови конотации. Постепенно интересът се измества от външните, физически прояви на мита, към вътрешните. Започва да се обръща внимание на многоликата човешка психика и душевност, като така се предугаждат посоките на развитие на появилата се век по-късно психоанализа. Особено плодотворен се оказва двойникът за писателите романтици и по-специално немските такива.¹ Един от тях е и Ернст Теодор Ама-

¹ Повече за развитието на мита за двойника вж.: ФЕРНАНДЕС-БРАВО, Н.

деус Хофман. Хофман е от романтиците, в чиито творби често се появяват фигури на двойници. В тази връзка достатъчно е да споменем романите „Еликсирите на дявола“ (1815–1816) и „Житейските възгледи на котарака Мур“ (1819) или новелите „Музикалните страдания на капелмайстора Йоханес Крайслер“ (създ. 1810), „Златната делва“ (1814), „Приключение в новогодишната нощ“ (1815), „Игнац Денер“ (1816), „Пясъчният човек“ (1816), „Каменното сърце“ (1817), „Автомати“ (1819), „Малкият Цахес наречен Цинобър“ (1819), „Принцеса Брамбила“ (1820), „Госпожица дьо Скюдери“ (1820), „Близнаците“ (1821), „Повелителят на бълхите“ (1822) и др. В част от творбите си Хофман изобразява механични двойници, автомати, наподобяващи човека или човешкостта („Пясъчният човек“ и „Автомати“), в други физически двойници на героите („Близнаците“), в трети персонажи с двойствена същност („Госпожица дьо Скюдери“, „Малкият Цахес наречен Цинобър“, „Музикалните страдания на капелмайстора Йоханес Крайслер“, „Приключение в новогодишната нощ“).

Творбата, която ще разгледаме в настоящия текст е „Приключение в новогодишната нощ“ (*Die Abentheuer der Sylvester-Nacht*).² Известно е, че при създаването на новелата Хофман е бил инспириран от „Чудната история на Петер Шлемил“ (създ. 1813). Но ако оставим настрана заемките от текста на Шамисо (например изчезналият огледален образ, който препраща към загубената сянка на Петер Шлемил), заслужава да отбележим оригиналната и различна трактовка на мотива за двойника, която предлага Хофман.

Преди да пристъпим към анализа на творбата следва да направим някои уточнения около структурата на новелата. „Приключение в новогодишната нощ“ се състои от четири части, озаглавени по следния начин: „Любимата“, „Компанията в пивницата“, „Видения“ и „Историята на загубения огледален образ“. В последната част повествователят, т. нар. пътуващ ентузиаст, разказва историята на Еразмус Спикхер. В този сегмент от творбата на Хофман се долавя най-силно влиянието на новелата на Шамисо. Първите три части могат да бъдат разглеждани като своеобразно, защо не обезпокоително-странно, според дефиницията на Фройд, въведение към представената след това история. В

Двойникът. – В: *Речник на литературните митове*. София: Рива, 2007, с. 256–289.

² При анализа на произведението ще се позоваваме на следното издание: ХОФМАН, Е. Т. А. *Приключение в новогодишната нощ*. – В: *Избрани творби*. Том 2. Прев. Тодор Берберов, София: Народна култура, 1987, с. 240–274. Ще използваме и немския оригинал на творбата: HOFFMANN, E. T. A. *Die Abentheuer der Sylvester-Nacht*. – In: *Fantasiestücke in Callot's Manier. Zweiter Theil*. Bamberg: Kunz, 1819, p. 229–284. Всички по-нататъшни позовавания на новелата ще бъдат по тези издания.

случая избираме да използваме предложения от Миглена Николчина превод на понятието *das Unheimliche*³, тъй като смятаме, че най-пълно отговаря на чувствата и емоциите, които провокира появата на т. нар. „странни фигури“ в новелата.⁴ Известна светлина върху въпросните фигури хвърля т. нар. „Предисловие на издателя“, в което той, Ернст Теодор Амадеус Хофман, отбелязва, че предлага още една фантазия в маниера на Кало от дневника на пътуващия ентузиаст. Тук издателят подготвя читателя за странните фигури, които ще види в „далечното вълшебно царство“.⁵ В случая това, което ни вълнува е словосъчетанието „странни фигури“. В немския оригинал то фигурира по следния начин: „seltsame Gestalten“.⁶ Прилагателното „seltsame“ има следните значения: странен, причудлив, зловещ, необикновен и др. Малко по-надолу в текста го откриваме отново, в сходно словосъчетание. Издателят уверява читателя, че ще предаде част от „причудливите и главозамайващи неща“, които са се случили на ентузиаста.⁷ Тук словосъчетанието „Seltsames und Tolles begegnet“⁸ е преведено като „причудливи и главозамайващи неща“. И в двата случая значенията на прилагателното „seltsame“ гравитират около странното, необяснимото, необичайното. Това е и причината, поради която избираме да окачествим част от преживяванията, които будят ситуациите и героите в новелата именно като обезпокоително-странни, като тревожещи и вцепняващи индивиди.

Новелата завършва със своеобразен епilog: „Постскрипtum на пътуващия ентузиаст“, в който ентузиаста отправя своето интимно, но и мрачно обръщение към издателя.

При предстоящия анализ на „Приключение в новогодишната нощ“ ще се фокусираме върху част от фигурите на двойниците в новелата, като ще разгледаме преди всичко втората подчаст на творбата, а именно „Компанията в пивницата“. Във фокуса на вниманието ни ще попаднат фигурите на продалия сянката си Петер Шлемил, далият на изкустителката Джулиета своя огледален образ Еразмус Спикхер и ентузиазираният разказвач, който се появява в кръчмата разтревожен, без

³ Преводът на понятието *das Unheimliche* е проблематичен, дотолкова, доколкото винаги част от значението остава отвън. Сред редицата предложени варианти за превод на думата, най-сполучливи са „обезпокоително-странното“, „изродното“ и „ужасяващото“. Повече за преводите на *das Unheimliche* вж.: СПАСОВА, К., КАЛИНОВА, М. Преводически безпокойства около *das Unheimliche* (филологическа бележка). – *Литературен вестник*, год. 22, бр. 34, 23-29.10.2013, с. 1-2.

⁴ ХОФМАН, Е. Т. А. Цит. съч., с. 240.

⁵ ХОФМАН, Е. Т. А. Цит. съч., с. 240.

⁶ НОФМАН, Е. Т. А. Цит. съч., с. 231.

⁷ ХОФМАН, Е. Т. А. Цит. съч., с. 240.

⁸ НОФМАН, Е. Т. А. Цит. съч., с. 232.

шапка и палто. Имаме основания да смятаме, че своеобразната сделка, която сключва ентусиастът е уплътнена посредством бокалът с пунш, който неговата някогашна любима Юлие му поднася да изпие на приема у съдебния съветник. Едва ли е учудващо, ако кажем, че всеки един от трите посочени по-горе персонажа е сключил сделка с дявола, с която е целял да получи нещо, в замяна на което се е разделил с нещо свое, с част от себе си. В случая на Шлемил това е сянката, а при този на Спикхер – огледалния образ. Но ентусиастът също е загубил нещо или най-малкото нещо в него се е променило. В случая показателна е почудата му, когато се оглежда в огледалото в хотела (частта „Видения“). След приема у съветника и приключението с двамата странници в кръчмата образът на ентусиаста се е изменил до неузнаваемост, дотолкова, че първоначално не може дори сам да се познае. Подобно на Шлемил и Спикхер, и той има колебания по отношение на своята идентичност. На това обаче ще се спрем малко по-късно. Преди това ще резюмираме приключенията, през които преминава ентусиаста, преди да стигне до пивницата.

Новелата започва с неговото излизане на улицата в новогодишната нощ. Коледните празници благоприятстват за обострянето на минорното му настроение, което е и причината да не ги харесва. Освен това дяволът всеки път му „приготвя по някоя съвсем особена празнична изненада“⁹ И този път не се различава от останалите. Ентусиастът отива на приема в дома на съдебния съветник, където за негова почуда среща някогашната си любима, Юлие, към която не е спирал да изпитва силни чувства. Следва изпълнението на Бергер на рояла, което привнася на случката фантастичен колорит, отваряйки сякаш пространството за фантастичното.¹⁰ Ентусиастът е като опиянен. Юлие е предразположена към него, като му поднася да изпие бокал с пунш. Това отново опиянява разказвача. Накрая той неусетно се озовава заедно с нея седнал на канапето в съседния кабинет. Тогава при

⁹ Вж.: ХОФМАН, Е. Т. А. Цит. съч., с. 241. Срв.: „jedesmal ein ganz besonderes Feststück auf“. HOFFMANN, E. T. A. Цит. съч., с. 234. Прилагателното „besondere“ носи следните значения: специално, необичайно, изключително. Всички те, по един или друг начин кореспондират с обезпокоително-странното.

¹⁰ Ентусиастът изпитва известни колебания по отношение на това дали случилото се е действително или е сън, илюзия. Това колебание ни дава основание да окачествим случката като фантастична. В случая се позоваваме на определението на фантастичното, което дава Цветан Тодоров: „Фантастичното – това е колебанието, изпитано от човек, който познава само естествените закони, щом се изправи пред привидно свръхестествено събитие [...]. Има странно събитие, което можем да обясним по два начина – с естествени и свръхестествени причини. Възможността за колебание между двата вида причини създава фантастичния ефект“ (ТОДОРОВ, Ц. *Въведение във фантастичната литература*. Прев. Кр. Кавалджиев, София: Сема РИШ, 2009, с. 25).

тях се появява съпругът ѝ. Когато разбира, че тя е женена, ентузиастът, съкрушен и ядосан, напуска празненството и се втурва навън. В желанието си да тушира тягостните мисли той отива в една пивница. След него в пивницата неочаквано влиза „някакъв строен дългоран“, който се промъква „по съвсем особен начин покрай стената“ и сяда срещу ентузиаста.¹¹ Впечатление правят както външният вид на новодошлия, така и движенията му. Но по-важното е друго, при последвалия разговор думите на непознатия постепенно изпълват разказвача със „странно чувство“, сходно до това, което поражда обезпокоително-странното, ако се придържаме към дефиницията на Фройд: „Всеки въпрос замисляше още пред устните ми: ала пред мен се надигаше някакъв предусет, струваше ми се, че не само често бях виждал този човек, но и че той не веднъж бе възниквал пред мисления ми взор.“¹² Ентузиастът е озадачен от странното усещане, че и преди това е виждал въпросната личност, но не може да си обясни как се е случило това. Недоумението, което героят изпитва от това особено *déjà-vu* и безпокойството, което поражда изненадващата поява на странника отговарят на усещанията, с които Фройд свързва *das Unheimliche*.

Междувременно в пивницата идва друг странник, който с влизането си моли да закрийт огледалото. Особеното при новия посетител е, че външният му вид неколкостранно мени своя облик. Разказвачът му предлага енифие от лъснатата си до огледално кутийка, но дребосъкът го моли да махне „това противно огледало“. В този случай отново наблюдаваме появата на обезпокоително-странното, което в интерес на истината присъства и в редица други места от новелата: „В гласа му имаше нещо страховито и когато го мярнах с удивление, видях ми се съвсем друг. Дребосъкът беше дошъл в пивницата с младежки, добряшки лик, а сега в мен се бе вторачило смъртнобледото повехнало, сбръчкано лице на старец с кухи очи.“¹³ Тук отново имаме дума, кореспондираща с *das Unheimliche* и това е „Entsetzliches“¹⁴, преведена в случая като „страховито“. Ето и още един пример по отношение на обезпокоително-странното: „[...] някакъв вледеняващ поток минаваше през косата ми и се впускаше по гърба всеки път, когато ясно забелязвах, че погледът му като че ли се отправяше навън из две различни лица [...]“¹⁵ Самата идея, че е възможно погледът на човек да се отправя „навън из две различни лица“ вече предполага двойственост. Предполага съжителството на две различни личности в един и същи човек, което е признак за смущения в идентичността. Проблемите свързани със сму-

¹¹ Вж.: ХОФМАН, Е. Т. А. Цит. съч., с. 247.

¹² Пак там.

¹³ ХОФМАН, Е. Т. А. Цит. съч., с. 249.

¹⁴ HOFFMANN, E. T. A. Цит. съч., с. 246.

¹⁵ ХОФМАН, Е. Т. А. Цит. съч., с. 249.

щения в идентичността, както отбелязва Масимо Фусило¹⁶, са важни за представителите на берлинския романтизъм, към които принадлежат Шамисо и Хофман. Това обяснява и честата употреба на мотива за двойника у Хофман.

Въпреки характерите и физически особености на всеки един от тримата посетители в пивницата, у тях сякаш има нещо общо, което ги сближава и това е сходната им съдба – по един или друг начин и тримата са низвергнати от обществото. Ето какво отбелязва в тази връзка пътуващият ентузиаст: „В маскираната игра на земния живот съкровеният дух често поглежда със святащи очи през маската навън, като разпознава сродното, и може би така се случва, че ние, тримата чудати мъже в избата, също така взаимно се бяхме разгледали и разпознали. Нашата беседа премина в онзи хумор, който изхожда само от някоя дълбоко, смъртно уязвена душа.“¹⁷ Изглежда всеки един от тях е изгубил по нещо свое, част от своето Аз и онова, което е изгубил го е превърнало в друг, в неразпознаваем, както за себе си, така и за останалите представители на обществото. И сега те се скитат в отчаян опит да открият онова, което са изгубили. В цялата тази работа, разбира се, пръст отново има дяволът: „Колко ли съкове е забил дяволът, отбелязва пътуващият ентузиаст, навсякъде за нас, в стените на стаите, в беседките, сред розовите храсти, та мимоходом да оставяме закачено по нещичко от нашето скъпо Аз. По този начин, уважаеми, всички ние, изглежда, вече сме загубили вече едно или друго, така например в тази нощ аз се лиших от шапката и палтото си.“¹⁸ По-горното изречение е особено любопитно и позволява да разгледаме сянката, огледалния образ, а също така шапката и палтото на повествователя като части от въпросното „скъпо Аз“, които са били изгубени. Сякаш Азът се състои от множество идентичности, които се наслагват една върху друга, а дяволът, по думите на ентузиаста, е поставил навсякъде своите гвоздеи, чрез които постоянно закача по някоя от тях, редуцирайки многообразието от идентичности на Аза. Това образно казано, изгубване на идентичности на Аза, възпира постигането на цялостната личност (Self), съгласуваното цяло, обединяващо съзнаваното и несъзнаваното у човека, за което говори Карл Густав Юнг. Сянката и огледалният образ представляват Азови идентичности, които в символичен план могат да бъдат мислени като атрибути на човешкото, на човешкостта, каквито например са шапката и палтото. Поради това ентузиастият разказвач отбелязва, че без шапката и палтото си, вероятно се е сторил странен на хората в пивницата. Шапката и палтото се явяват социален дрескод, който е общоприет от останалите представители на

¹⁶ ФУСИЛО, М. Сенки и двойници. – *Литературен вестник*, год. 19, бр. 38-39, 2-8.12.2009, с. 9.

¹⁷ ХОФМАН, Е. Т. А. Цит. съч., с. 249.

¹⁸ Пак там.

общността, към която принадлежи и разказвачът. Носенето им е наложено и от студеното време, поради това няма нищо странно в пивницата да влезе човек със шапка и палто. По друг начин обаче стои въпросът, когато в пивницата влезе човек без шапка и плато, още повече когато навън е студено и времето налага той да бъде топло облечен. Това предизвиква у останалите посетители в пивницата почуда, поради това те намират ентузиаста за „доста странен“, както самият той отбелязва, дори чудноват, каквито посвоему са дългоранът и дребосъкът. Всеки от тях е странен по особен, различен начин. В основата на тяхната странност обаче стои нещо общо. И тримата са изгубили някаква част от своето Аз и това е причината за тяхната близост. Макар и различни на външен вид, те си приличат, те са своеобразни братя и това, по което си приличат е същото онова нещо, което ги различава от останалите хора, било то в пивницата или изобщо и това е статутът им на декласирани индивиди.

Тримата са преживели странни и причудливи случки, следвайки повика на своите, потискани до преди това пориви, но в опита си да реализират желанията си, вместо да обогатят идентичността си, те са изгубили част от нея. В символичен план сделките, които сключват персонажите са коствали това те да се разделят с атрибут, присъщ на живите същества и в частност на човека, атрибут, който социализира индивида в обществото и го оразличава като такъв, при изчезването на който той бива низвергнат от социума. Такива символични атрибути в случая с Шлемил и Спикхер са сянката и огледалният образ. Те са служили като един вид разпознавателни маркери на човека, поради това след изчезването им, самоличността на последния е станала разколебана, човешкостта му е била отнета, неговите социални контури са размити, той се превърща в неразпознаваем, в някой друг, в своеобразна сянка на изчезналата част от своето Аз или в огледален образ на същото. Порадоксално изгубилите своите сянка и огледален образ Шлемил и Спикхер, се превръщат в един вид сянка и огледален образ на сянката и огледалния образ, които вече са изгубили. При тези случаи можем да говорим за разколебаност в познавателните способности на Аза, за нарушаване на сигурността, която е пораждало по-ранното убеждение „Това съм аз“ и която е била заменена с екзистенциалната несигурност, към която препраща въпросът „Кой съм аз?“. Тази колебливост идва от символичното, но имащо физически измерения изчезване на сянката и огледалния образ. В случая те могат да бъдат видяни като ориентири, очертаващи чисто физически пределите на собственото Аз, разграничаващи го от тези на другите. Виждайки се в огледалото, човекът може да познае и след това да разграничи своето Аз от тези на останалите. Но при липсата на огледален образ такова разпознаване се оказва невъзможно. Сянката и огледалният образ се смятат за присъщи на хората, като в новела-

та се набляга на това, че изчезването им е признак за нещо нередно, непристойно, което е сторил човекът. Хората без сянка и огледален образ са чудновати и странни. Те са изпаднали от обществото. Превърнали са се в бродещи сенки и огледални образи.

Частта от Аза, която е изчезнала предизвиква възприятини смущения и личностни колебания у индивида, които налагат необходимостта от търсене на загубения Азов компонент. Поради това Еразмус Спикхер тръгва по широкия свят в търсене на огледалния образ, който е загубил. И тук новелата на Хофман поставя един съществен въпрос: възможно ли е загубената цялост на Аза да бъде възстановена и индивидът да постигне абсолютно щастие. Възможно ли е, ако допълним въпроса, окончателното постигане на цялостната личност и реализирането на така мечтания „Райски проект“, каквото е и заглавието на сборника със есета на юнгианския аналитик Джеймс Холис. Или човекът е обречен на непрестанно лутане и търсене, в опита си за реализиране на този проект, до който сякаш често се доближава и който постоянно му се изплъзва? Част от отговора на този въпрос можем да търсим в „Постскриптум на пътуващия ентузиаст“ и по-конкретно в следното изречение: Ти виждаш, мили мои Теодор Амадеус Хофман, че извънредно често някаква чужда, тъмна сила видимо се намесва в моя живот и препречва пътя ми с необикновено странни фигури, като ме лишава с измама от най-хубавите съновидения.¹⁹

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

СПАСОВА, К., КАЛИНОВА, М. Преводачески безпокойства около *das Unheimliche* (филологическа бележка). – *Литературен вестник*, год. 22, бр. 34, 23-29.10.2013, с. 1–2.

ТОДОРОВ, Ц. *Въведение във фантастичната литература*. Прев. Красимир Кавалджиев. София: Сема РШ, 2009.

ФЕРНАНДЕС-БРАВО, Н. Двойникът. – В: *Речник на литературните митове*. Ред. Пиер Брюнел. Прев. от фр. Нина Венова и др., София: Рива, 2007, с. 256–289.

ФУСИЛО, М. Сенки и двойници. – *Литературен вестник*, год. 19, бр. 38-39, 2-8.12.2009, с. 9, 12–13.

ХОЛИС, Д. *Райският проект. В търсене на Магическия Друг*. Прев. Гергана Манолова, София: Лече Артис, 2015.

ХОФМАН, Е. Т. А. *Избрани творби*. Том 2. Прев. Тодор Берберов, София: Народна култура, 1987.

ЮНГ, К. Г. *Избрано*. Т. 1. Плевен: Евразия-Абагар, 1993.

¹⁹ ХОФМАН, Е. Т. А. Цит. съч., с. 273–274.

REFERENCES

- FERNANDES-BRAVO, N. & N. VIDENOVA (trans.). Dvoynikat [The Double]. In: P. BRYNEL (ed.). *Rechnik na literaturnite mitove* [Dictionary of Literary Myths]. Sofia: Riva [publ.], 2007, pp. 256–289.
- FUSILO, M. Senki i dvoynitsi [Shadows and Doubles.] In: *Literaturen vestnik*, no. 38-39, 2009, pp. 9, 12–13.
- HOFFMANN E. T. A. Die Abentheuer der Sylvester-Nacht. In: *Fantasiestücke in Callot's Manier*. Zweiter Theil. Bamberg: Kunz, 1819, pp. 229–284
- HOFFMANN, E. T. A. & T. BERBEROV (trans.). *Izbrani tvorbi* [Selected Works]. Vol. 2. Sofia: Narodna kultura [publ.], 1987.
- HOLLIS. D. & G. MANOLOVA (trans.). *Rayskiyat projekt. V tarsene na Magicheskiya Drug* [The Eden Project: In Search of the Magical Other]. Sofia: Lege Artis [publ.], 2015.
- SPASSOVA, K., KALINOVA, M. Prevodacheski bezpokoystva okolo das Unheimliche (filologicheska belezhka) [Translational concerns about das Unheimliche (philological notes)]. In: *Literaturen vestnik*, no. 34, 2013, pp. 1–2.
- TODOROV, T. & K. KAVALDZHIEV (trans.). *Vavedenie vav fantastichnata literatura* [The Fantastic: A Structural Approach to a Literary Genre]. Sofia: Sema RSh [publ.], 2009.
- JUNG. K. G. *Izbrano* [Selected], Vol. 1. Pleven: Evrazia-Abagar [publ.], 1993.

DOUBLES AND IDENTITIES IN E. T. A. HOFFMANN'S NOVELLA "ADVENTURE ON NEW YEAR'S EVE"

Abstract. The article explores the myth of the double and its manifestations in literature. The focus is on the novella "Adventure on New Year's Eve" by E. T. A. Hoffman. The figures of doppelgängers in the novel and the wavering ego identities of the characters are consistently traced. The multiplicity of the self and its vacillation are examined through Carl Gustav Jung's concept of total personality.
Keywords: literary myth, double, E. T. A. Hoffmann, identity

Kostantin Adirkov, PhD

Sofia University St. Kliment Ohridski,
15, Tzar Osvoboditel Blvd, Sofia 1504, Bulgaria,
E-mail: kostantin.adirkov@gmail.com